

Matteus evangelium Inledande komm: Bo Gierz

Bo Giertz kommentar:Evangelium enligt MatteusInledning

Vad är ett evangelium?

Frågan kan tyckas egendomlig. Alla vet att vi har fyra "evangelier". Men när vi talar om de fyra evangelierna, använder vi inte ordet i dess ursprungliga betydelse. Från början betyder "evangelium" det goda budskapet om Jesus Kristus. Det är budskapet från honom och om honom. Det är alltså inte fråga om en skrift, utan om en glad nyhet, en hälsning från Gud om något som har skett för vår skull. I Nya Testamentet betyder "evangelist" inte en författare av en bibelbok utan en kringresande förkunnare, som kommer med nyheten om Jesus. Därför lyder också överskriften till "evangelierna": Evangelium enligt Matteus osv. Det finns bara ett evangelium. Men detta enda evangelium bärs fram till oss av fyra olika vittnen. Deras skrifter har sedan kommit att kallas "evangelier". Men det språkbruket finner man inte i fornkyrkan förrän omkring år 150.

Hur har vi fått våra evangelier?

Många föreställer sig att man egentligen inte kan veta något säkert om Jesus. Han efterlämnade ju inte en skriven rad. Av våra evangelier anses det äldsta – Markus – vara skrivet ungefär 35 år efter hans död. Matteus och Lukas brukar dateras tio eller tjugو år senare. Vad visste man då egentligen om Jesus?

I början av detta sekel föreställde man sig gärna Jesus som en folklig profet, ett religiöst geni, som vandrade omkring och talade inspirerat och varmhjärtat om Guds rike och som så småningom fick en rad beundrare och vänner. När sedan Mästaren var borta, försökte hans anhängare att erinra sig vad han sagt. De berättade om det för andra. Så uppstod en mängd mer eller mindre tillfälligt uppkomna korta berättelser om vad Jesus sagt och gjort. De fördes vidare från mun till mun, de växte och de ombildades, så som ryktet gör när det vandrar vidare. De anpassades efter nya behov för att svara på nya frågor. De utökades med profetiska syner och uppenbarelser, som någon karismatiker haft, och som nu fick gälla som historiska händelser. När den förste evangelisten satte sig ned för att skriva, fanns det alltså inte mycket säkert att hålla sig till. Man kan som jämförelse tänka sig att någon av oss skulle få i uppdrag att skriva en liten bok om sin farfar och bara hade släktminnena att tillgå, alltså vad han själv kunde minnas eller hade hört berättas.

Hela detta sätt att se är orealistiskt. Det bortser från den verklighet, där Jesus levde, och den omgivning, där evangelierna blev till. Vi kan i dag göra oss en ganska god bild av förloppet, inte minst tack vare svensk forskning under de senaste femtio åren. Vi vet, att Jesus av sina samtida kallades för rabbi. Redan det säger något bestämt om honom. Ingen skulle kallas "predikant" i Sverige, som inte predikar. Kallades någon för "rabbi" i Palestina, så var det därför att han var en lärare, som undervisade på rabbinernas typiska vis.

En rabbin hade omkring sig en krets av lärjungar, som han regelbundet undervisade. Hans undervisning gick ut på att förklara och fördjupa, vad lärjungarna förut hade lärt. En judisk pojke (av dem som hade förmånen att få gå i skola) började redan 5–7 års ålder att lära sig läsa Skriften på hebreiska och lärde sig så småningom stora delar utantill. Efter några år var han mogen för ett högre stadium, där Skriften utlades och kommenterades, alltid genom en muntlig framställning, som man ord för ord fick lägga på minnet och lära sig att upprepa. Slutligen kunde man bli lärjunge hos någon rabbin. Hos honom förekom samtala och diskussioner, men kontentan blev alltid sammanfattad i några koncentrerade satser, som återigen lärdes utantill. Det var inte brukligt att man indirekt och med egna ord återgav vad läraren sagt. Man skulle göra det "med sin lärares ord", som uttrycket löd. I själva verket har vi svårt att föreställa oss, vilken roll minneskunskaperna spelade på den tiden. Vi är vana att hämta vårt vetande ur böcker och lita till uppslagsverk, när vi behöver en uppgift. Bland judarna var böcker en sällsynthet.

De heliga Skrifterna fanns visserligen upptecknade, och de skulle alltid läsas ur bokrullen, hur väl man än kunde dem utantill. Men alla förklaringarna, utläggningarna och tillämpningarna fick man hålla i minnet. Man motsatte sig direkt att de skulle skrivas ned. I stället lade man ned ett ofantligt arbete på att lära så många människor som möjligt att upprepa dem korrekt. Man kallade sådan kunskap för "Mischnah", vilket ordagrant betyder upprepning eller repetition.

Att Jesus av samtiden kunde uppfattas som en rabbi betyder alltså att han – utom den stora massan av mer eller mindre tillfälliga åhörare – också hade en krets av lärjungar, som han undervisade enskilt, och att den undervisningen sammanfattades i kärnord och korta satser som man lärde sig utantill för att kunna ge dem vidare.

Men det var inte bara vad rabbinen sade, som hans lärjungar lade på minnet. Det hörde också till saken att han undervisade med sitt exempel. Lärjungarna skulle lägga märke till vad han gjorde och sedan förmedla den kunskapen till andra. När den sen fördes vidare skulle det ske med samma ord, som man hört den ursprungliga lärjungen använda.

Evangelierna bekräftar, att Jesus verkligen samlade en krets av lärjungar omkring sig som han undervisade enskilt. De kunde framställa frågor, alldeles som rabbinernas lärjungar, och de fick auktoritativa svar. De gav akt på hans sätt att handla och lade det på minnet. Man kan utgå ifrån att de fick memorera sammanfattningar av vad Mästaren sagt. Att "undervisa" betydde bland judarna först och främst att inpränta något hos lärjungarna som de skulle kunna utantill och så ge dem en kunskap, som de bar med sig i minnet.

Efter Jesu död stod apostlarna alltså inte inför den vanskliga uppgiften att försöka erinra sig vad han sagt. De var i stället bärare

och förvaltare av allt det som han lärt dem. Vad de själva fick formulera, det var berättelserna om hans handlingar. Redan mycket snart fick de berättelserna en fast och vedertagen form, som sen fördes vidare till nya människor.

Att det gått till så, bekräftas av Pauli brev. De äldsta bland dem är skrivna knappa tjugo år efter Jesu död. Vid den tiden fanns det en bestämd, tämligen klart avgränsad kunskap om Jesu ord och gärningar, som apostlarna förvaltade och förmedlade. Paulus har tydligen varit väl förtrogen med den och känt sig förpliktad att ge den vidare till alla sina församlingar. När han svarar på frågor från församlingarna, anger han om han har något ord från Herren (=Kristus) att åberopa, eller om han i kraft av sitt uppdrag som apostel ger en föreskrift eller ett råd. Denna samlade skatt av kunskap om Jesus kallas i Nya Testamentet för paradosis, ett svåröversatt ord som betyder "något som överlämnas" ("traderas"). De stående termerna säger att man "mottager" och "meddelar" (eller snarare: "lämnar vidare", "överlämnar") detta anförtrodda gods. Det är uttryck som har sin direkta motsvarighet bland judarna, där utläggningen av Skriften på detta sätt blev muntligt mottagen och vidarebefordrad.

Att Jesus inte efterlämnat en skriven rad är alltså ingenting märkvärdigt. Inte heller de stora rabbinerna lämnade något skrivet efter sig, men deras lärdomar har troget bevarats tills de – ungefär 200 år senare – började upptecknas. Man hade inom judendomen och för övrigt också ofta annars i den antika världen – en förkärlek för det talade ordet, det som man hörde som en levande röst, och ansåg att det var överlägset vad som stod skrivet. Därför motsatte sig rabbinerna att den muntligt traderade skriftlärdomen skulle få upptecknas, och det finns flera antydningar bland de fornkyrkliga författarna om att man också inom urkristendomen ansåg det vara en nödfallsutväg, ett avsteg från den gamla, goda ordningen, när man började sätta det på papper, som förut varit en skatt som bevarades i människors hjärtan och minne.

När den förste "evangelisten" – med all sannolikhet Markus – satte sig ned för att skriva ett evangelium, behövde han alltså inte leta efter sitt stoff. Det fanns redan färdigt. Vad han skrev ned var sådant som han själv hört gång på gång vid gudstjänsten, sådant som han och många andra kunde utantill. Vad "evangelisterna" gjorde, det var – i huvudsak – att ordna och foga samman detta material. Naturligtvis kan man på en rad punkter fråga, i vilken grad de själva satt sin prägel på texten. Det är frågor som får tas upp i kommentaren. Också de många frågor som rör det evangeliet måste få sin egen behandling. Här skall bara slås fast, att evangelisterna inte är författare i vår mening, inte heller historieskrivare, som letar fram fakta om det förgångna ur gamla dokument eller genom att intervjua ännu kvarlevande ögonvittnen. De är upptecknare av en fast utformad tradition, som de själva fått lära sig och i årtal blivit förtrogna med under kyrkans gudstjänster och i dess undervisning.

Det utesluter inte att de kan ha haft tillgång till skrivna minnesanteckningar. Man har all anledning att tro att det förekom sådana. Det finns en ganska märklig omständighet som tyder på att de var vanliga. Det är ett faktum att böcker (sådana som vi är vana att använda, hophäftade i ryggen, med sidor, inte långa bokrullar) förekommer tidigare i kyrkan än annars i den antika världen. De fanns allmänt redan på 100-talet och användes just för evangelierna och andra nytestamentliga skrifter. Man har antagit att det beror på att de första skrivna uppteckningarna av Jesu ord och gärningar just var minnesanteckningar i skrivhäften och att man därigenom hade vant sig att läsa dem i häftade "böcker", inte i bokrullar.

Vem skrev Matteusevangeliet?

Enligt samstämmiga uppgifter från fornkyrkan skrevs Matteusevangeliet av aposteln Matteus, en av de tolv. Han kallas i det första evangeliet för "Matteus publikanen" (Matt 10:3) och det berättas att Jesus kallade honom, där han satt vid tullhuset, och att han ordnade en fest för sin nye Mästare (Matt 9:9–13). I motsvarande berättelse hos Markus och Lukas kallas samme man för Levi (av orsaker som vi inte vet). Men i förteckningen över apostlarna nämns också där Matteus. Han nämns också i Apostlagärningarna bland de elva som var samlade i Jerusalem före pingsten. I övrigt hör vi ingenting om honom i Nya Testamentet.

Att han skrivit ett evangelium får vi första gången höra av biskopen Papias (o 130). Han säger: Matteus sammanställde orden (=Jesu ord) på hebreiska (vilket också kan betyda arameiska) och sedan översatte dem var och en så gott han kunde.

Kyrkofadern Irenaeus (o 180) säger, att Matteus skrev sitt evangelium "bland judarna på deras eget språk medan Petrus och Paulus predikade evangelium i Rom" (alltså på 60-talet).

Kyrkofadern Origenes (död 254) säger: Först skrevs evangelium enligt Matteus av honom, som förut varit publikan men sen blev Jesu Kristi apostel. Han skrev det för dem som kom från judendomen men blivit troende, med hebreisk skrift.

Detta är i stort sett, vad man i fornkyrkan trodde sig veta om författaren till "evangelium enligt Matteus". Vad har nu forskningen att säga om detta?

Att detta evangelium är skrivet närmast för judar är ganska uppenbart. Författaren förklarar inte judiska bruk och termer (så som Markus gör). De förutsätts vara välbekanta.

Att detta evangelium (sådan vi nu har det) ursprungligen skulle ha varit skrivet på hebreiska (eller arameiska) anser språkmännen däremot högst osannolikt. Det är visserligen uppenbart, att Jesu ord liksom berättelserna om honom från början förelagat på arameiska och sen översatts till grekiska. Men evangelistens eget språk tycks uppenbarligen ha varit grekiska.

Därtill kommer ett tungt vägande skäl. Det finns mycket som talar för att de som skrivit Matteus- och Lukasevangelierna har

känt till Markus och delvis utnyttjat det. I så fall är det inte gärna möjligt, att hela vårt nuvarande Matteusevangelium skulle ha skrivits av Matteus på hebreiska eller arameiska.

Nu är det å andra sidan mycket troligt, att det måste ligga någon riktig erinran bakom fornkyrkans namn på ”evangelium enligt Matteus”. Något annat namn har det veterligen aldrig haft. Det är svårt att förklara, att en relativt okänd apostel som Matteus skulle ha fått äran av att vara dess upphov, om han inte på något vis hade stått bakom det. Nu säger faktiskt Papias, att det var Jesu ord (logia) som Matteus sammanställde. Att det funnits samlingar av sådana Jesusord är ganska säkert. Kanske fanns det också en större, mera allmänt spridd logia-samling (de lärde brukar tala om ”logiakällan” eller ”Q-källan”). Man har nu antagit, att Matteus varit känd som upphovsman till någon sådan samling av Jesusord.

Tillkomsten av ”Evangelium enligt Matteus” skulle alltså kunna te sig ungefär så här, enligt den uppfattning som författaren till denna kommentar ansluter sig till.

Aposteln Matteus har på ett relativt tidigt stadium skrivit ned en omfattande samling Jesusord, i den form som han själv lärt av Mästaren och på det språk som Jesus använde, nämligen arameiska. Matteus var alltså ingen författare i vår mening, utan snarare ett slags sekreterare, som satte på pränt vad en annan sagt, så troget han kunde. Vi får minnas att Matteus var publikan, alltså en tulltjänsteman, och relativt van vid skrivarbete, troligen mera än flertalet bland apostlarna.

Denna samling av Jesusord har sedan utnyttjats av den man, som skrev det första evangeliet. Som vi redan sett måste den mannen ha varit en jude, som skrev för grekisktalande judar. Han måste ha varit väl bevandrad i Skriften. Det finns goda skäl för antagandet, att han varit en skriftlärd farisé före sin omvändelse. Han är väl förtrogen med de skriftlärdes sätt att tolka Gamla Testamentet. Kanske har han haft högst personliga skäl att påminna om ett Jesusord som talar om ”en skriftlärd som blivit lärjunge till himmelriket” (13:52).

Att han så utförligt skildrar Jesu uppgörelse med fariseismen kan också bero på att han själv brutit sig ut ur det lägret. Han kommer med ständigt nya exempel på hur Skrifterna gått i uppfyllelse. Bakom de exemplen ligger det mycket arbete med Gamla Testamentet, både på grundspråket och i dess grekiska gestalt, enligt tolkningsmetoder som var typiska för rabbinerna. Om dessa tolkningar är hans eget arbete vet vi inte. De kan gå tillbaka på det skriftstudium som bedrevs i urförsamlingen. När det berättas (Apg 6:4) att apostlarna var fullt upptagna av ”Ordets tjänst”, så menas nog inte bara att de predikade utan också att de ”rannsokade Skrifterna” för att se, hur de vittnade om det som nu hade skett. En svensk exeget har givit skäl för uppfattningen att det i urkyrkan funnits en motsvarighet till de teologiska skolor, som de stora rabbinerna ledde, och att arbetet i denna skola återspeglas i Matteusevangeliet.

Denne okände man har alltså skrivit det första evangeliet. Han har öst ur den apostoliska ”parádosis” som han så väl kände till. Som skriftlärd och lärare i församlingen måste han ha varit väl förtrogen med den. Först och främst har han tagit de Jesusord som nedtecknats av aposteln Matteus. Att ”Matteusevangeliet” kommit att gå under Matteus namn blir begripligt, om man antar att det återgav aposteln ”logiasamling” så troget, att man genast kände igen den. Det första evangeliet är ju det som innehåller flest sammanhängande tal av Jesus bland de tre första (de s k synoptiska evangelierna). Det måste framför allt vara i dessa stora partier av Jesusord som man kunde känna igen den tidigare samlingen. Och det betyder i sin tur, att exempelvis bergspredikan går tillbaka på det som aposteln Matteus en gång lärt av sin Mästare. Man brukar annars ofta anse att vi här möter strödda Jesusord, som någon skicklig ”redaktör” gjutit i en enhetlig form. Man kan nog med skäl fråga sig, vilket okänt geni som skulle ha gjort det. För många av oss förefaller det nog troligare, att vi här hör något av kraften och klangen i Jesu förkunnelse, den som människorna häpnade över.

Från aposteln Matteus kan vi också ha fått en del andra liknelser och enstaka ord, som bara finns i första evangeliet. Åtskilliga sådana ingår i de stora blocken av Jesusord (liknelserna om ogräset bland vetet, skatten i åkern, den dyrbara pärlan, noten i havet, de tio jungfrurna, den stora domen), men andra är fristående (den obarmhärtige medtjänaren, arbetarna i vingården).

Men det finns också berättelser om Jesu gärningar, som vi bara finner i det första evangeliet. Där finns en rad detaljer i passionshistorien som tycks gå tillbaka på sådant som man visste i Jerusalem. Där finns också upplysningarna om Jesu härstamning och födelse, som präglas av det arbete med Skriften, som vi nyss talade om. Det är väl troligt, att författaren, denne skriftlärd jude, har haft tillgång till detta material i sin judiska omgivning. Delvis har det uppenbarligen varit sådant som redan ingick i den undervisning som församlingen fick. Delvis kan det ha varit fråga om upplysningar som man bara kunde få i en inre krets.

Vid sidan av allt detta, som kan förmodas komma ur aposteln Matteus samling av Jesusord eller ur lokala källor, finns det i det första evangeliet ett betydande stoff, som har motsvarigheter i Markusevangeliet. Det rör sig om ungefär halva innehållet. Det förefaller högst sannolikt att författaren har känt till Markusevangeliet. Han följer nämligen långa stycken samma ordning som Markus, och den inbördes ordningen mellan händelserna i Jesu liv var inte något som självklart framgick av den apostoliska undervisningen. Redan Papias säger, att Markus ordnade materialet utan att vara säker på den kronologiska ordningen. Det är egentligen bara i passionshistorien som man kan räkna med att tidsföljden mellan händelserna från första början följde ett bestämt schema. När nu Matteusevangeliet så nära följer tidsschemat hos Markus är det ett starkt argument för antagandet, att författaren måste ha känt till hans evangelium. Det betyder inte att han haft det framför sig och skrivit av det. Dessa berättelser måste till största delen ha varit väl kända för honom. När han använder andra ord än Markus, beror det säkert många gånger på uttrycker sig så som han av gammalt varit van.

En av orsakerna till att vi fått det första evangeliet måste alltså ha varit, att det fanns behov av ett evangelium, där den samling av Jesusord, som man fått genom aposteln Matteus, kompletterades med de berättelser ur Jesu liv, som också ingick i den apostoliska undervisningen. Det var denna uppgift som författaren tog itu med. Samtidigt var han en skolad teolog med egna övertygelser om hur Skrifterna vittnade om Kristus, och det har satt tydliga spår i hans arbete.

I fortsättningen kommer vi för enkelhetens skull att säga ”Matteus” när vi talar om författaren till den text som vi nu faktiskt har i vårt första evangelium. Det betyder alltså inte att det måste vara aposteln Matteus som avses. Vad aposteln tänker och menar, behöver vi sällan fråga efter. Han återger sin Herres ord, och därför blir det på sådana ställen fråga om vad Jesus menat. Men den skriftlärde Matteus ställer oss ofta inför frågan, vad det är han vill framhålla, när han berättar som han gör.

När skrevs Matteusevangeliet?

Att datera våra evangelier är vanskligt. Det första säkra beviset på deras existens är när de citeras i någon annan skrift. Så blir Matteus citerad av biskop Ignatius av Antiokia (död som martyr o 115). Men innan ett evangelium blir citerat på det viset, måste det ha hunnit bli spritt, läst och erkänt. Någon säker datering för dess tillkomst får man alltså inte på den vägen.

En annan metod är att försöka dra slutsatser utifrån skriftens eget innehåll och syfte. När det gäller Matteusevangeliet har man försökt visa, att det kommit till i den kris för den judekristna kyrkan som uppstod genom Jerusalems undergång. Templet var förstört och judarna skingrade. Många frågade sig hur detta kunde förenas med tron på judarnas utkorelse och löftena om Messias. Matteus svarar, att Gud har uppfyllt sina löften och sänt sin Messias, Jesus, till sitt folk. Men folket har förkastat honom, och därmed har det dragit en dom över sig. Det gamla gudsfolket har förverkat sin ställning. I stället har Messias samlat ett nytt folk, ett nytt Israel, och det är Kyrkan. Mot den bakgrunden blir det naturligt att datera evangeliet till 70-talet.

Men nu kan det också anföras skäl för en datering före år 70, det år då Jerusalem förstördes. Matteus sysslar upprepade gånger med problem, som inte fanns efter år 70. Det är i hans omgivning alltjämt ett problem, om en Jesu lärjunge skall betala tempelskatt. Det förutsätts att han kan bära fram sin gåva på altaret och att templet alltjämt består. Och sadducéerna spelar en framträdande roll. De försvann praktiskt taget med katastrofen år 70. Naturligtvis kan man säga: Detta speglar ju bara förhållandena på Jesu tid. Men då kvarstår frågan varför Matteus skulle ha bevarat dessa drag, medan de andra evangelisterna låtit dem falla bort, när de inte längre hade något att säga till de hednakristna människor för vilka de skrev. Den rimligaste förklaringen till att de alltjämt finns kvar hos Matteus är den, att de alltjämt hade aktualitet bland de judekristna. Och alltså bör evangeliet ha kommit till före år 70.

Men frågan om dateringen har i själva verket inte någon större betydelse. Om ett evangelium blivit nerskrivet tio eller tjugio år senare eller tidigare spelar inte stor roll, när det till större delen är fråga om ord och berättelser, som levat som en fast, muntlig tradition i församlingen och bevarats tack vare gudstjänsten och undervisningen. Evangelisterna var inga författare i vanlig mening. De skapade inte några nya texter. De samlade, redigerade och utgav vad som redan fanns. I församlingen levde det ord som man ”undfått”. Evangelisterna hörde själva till de män, som var bärare av denna tradition, vilken skulle ”anförtros åt pålitliga män och som i sin tur kan bli i stånd att undervisa andra” (2 Tim 2:2) och var medvetna om sin plikt ”att stadigt hålla sig till det fasta ordet så som de fått lära det” (Tit 1:9).

Copyrightregler:

Bo Giertz är upphovsman till såväl översättning som kommentar, Nedladdning och utskrift av såväl översättning som kommentar får endast ske för personligt bruk, All övrig användning av såväl översättning som kommentar måste godkännas av rättsinnehavarna samt Stiftelsen bibelskolan.com åtar sig att förmedla eventuella förfrågningar om vidare användning av översättning och/eller kommentar till rättsinnehavarna.

REGISTER:Nya Testamentet Matteus evangelium